

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ NİTQ BACARIQLARININ FORMALAŞMASINDA TAPŞIRIQLARIN ROLU

Aşağı kurs tələbələrinin şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün daxil olan informasiyaların dil materialları düzgün müəyyən edilməlidir. Nitq fəalliyətinin tədrisinin həyata keçirilməsinin əsas vasitəsi çalışmalarıdır. Şifahi üçün materiallar kompleks şəkildə müəyyən nitq çalışmadan tərtib olmalıdır ki, onlar dilin bütün aspektlərini özündə əks etdirə bilirlər. Buna görə də müəllimlər çalışmaları seçərkən onları növbələşdirməyi bacarmalıdır buna görə də asandan çətinə prinsiplərinə riayət edilməlidir. Bu zəmanə anlamə səviyyəli çalışmaları əsas yer tutur. Bu zaman vaxtın düzgün bölüşdürülməsinə diqqət yetirilməlidir (1, səh. 12). Dilçilər dil öyrənənlərin şifahi nitqin inkişaf haqqında nitqə yiyələnmək üçün ancaq sözləri bilmək kifayət deyildir söyləmişlər. Tələbə öytəndiyi sözlərdən istifadə edib cümlə qurmağı və bu sözləri cümlədə əlaqələndirməyidə bacarmalıdır. Tələbələr şifahi nitq və bacarıq vərdişlərinə möhkəm yiyələnmək üçün hələ tədrisin ilk mərhələsindən onlara fonetika, lüğət və qrammatika sahəsində verilən biliklər praktik məqsədə yönəldilməli, bu biliklər şifahi nitq bacarığı və vərdişlərinə çevrilməlidir. Hər bir müəllim buna həm dərstdə, həm də dərstdən kənar işlərin icrası zamanı nail ola bilər. Şifahi nitq inkişaf etdirmək üçün müəllim dərslə başladığı ilk gündən ingilis dilində danışmağa çalışmalı və dil mühiti yaratmalıdır. Onlar aşağıdakı çalışmalarda verilən ifadələri hər dərslə təkrar etməklə tələbələr ingilis dilini marağını artırır, bu dili öyrənməyə və bu dildə danışmağa çalışırlar.

Activity (tasks).

1) Good morning, good afternoon, 2) stand up, 3) take your seat, 4) come to the board, 5) open your books, 6) read the text.

Activity (tasks).

1) What is the date today, 2) What is day today? 3) what is the time now? 4) what is your name? what is you mother's fathers's names? Who's absent? See you tomorrow.

Nitqin formalaşmasında əsas rol oynayan dinləyib anlama. Çalışmalarının dil öyrənənlərdə eşitdiyi nitqi düşünüb anlama əldə etdiyi yeni informasiyaları yadda saxlamaq, bacarıqlarını formalaşdırır, dinlədiyi mətnə əsas fikri müəyyən edir və yeni informasiyanı seçin. Bunun üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur.

1) Nitqdə motiv olmalıdır (motivation)

2) Danışmaq üçün, nitq üçün münasib olmalıdır

3) Nitq eəngarəng olmalıdır (emotional, colourful)

4) Nitqdə situativlik olmalıdır (situational)

Nitq ünsiyyət prosesi olduğu üçün müəllim tələbələri hazırlıqlı nitqdən tədrisən hazırlıqsız nitqə hazırlamalıdır və o nitq çalışmaları ilə şifahi tapşırıqları da fərləndirilməlidir. Məs., nitq çalışması dedikdə tələbə müəyyən mövzu haqqında danışır. Müəllim suallar verir və ya tələbə şəkildə baxıb gördükləri haqqında danışır, digər tələbələr deyilənləri əlavə edir. Şəkil dərslərdə geniş tətbiq olunan mühüm vasitələrdən biridir. Ümumiyyətlə, bu vasitə intellekti və söz ehtiyatlarını artırır. Maraqlı şəkil üzrə iş tələbələri fəallaşdırır, onların nitqini açır, danışdırır, bildikləri söz və ifadələrdən istifadə edərək şəkli müxtəlif başlıqlar altında daha geniş və ətraflı təsvir edirlər. Bu məqsədlə ayrı-ayrı əşyaların şəkillərindən və məzmun etibarilə tələbəyə tanış olan "At the lessons my family", "At the library", "newspapers" və s. kimi kompleks şəkillərdən istifadə etmək olar. Bu şəkillərin tələbələrə öyrənilməsi, onlarda konkret mövzu ətrafında düşünməyə yeni-yeni sözlərin öyrədilməsinə kömək olur. Bu sahədə mövzuya aid olan tapşırıqlardan istifadə mövzunu müxtəlif yolla auditoriyaya çatdırmaq üsullarından istifadə edilir (2, səh.31-33). Şifahi çalışma nitq materiallarının mənimsədilməsində tətbiq olunur (fonetika, qrammatika, leksika). Bunlar nitq çalışmaları, nitqə hazırlayıcı çalışmaları və ya şərti nitq tapşırıqlarıdır. Məsələn, şeirin əzbər deyişməsinə buna misal göstərə bilərik. Şeirin əzbər deyilməsi həm fonetika üçün, həm də nitqi inkişaf etdirmək üçün yaxşı nitq çalışmasıdır. Şeirin tələbələr ifadəsi oxuya, səlis tələffüzə, dilin intonasiya və ritmik qaydalarına düzgün riayət etməyə çalışdırır. Tibb Universitetinin tələbələri əsasən dinləmə və oxuma bacarıqlarına yiyələnirlər. Yazı vərdişləri çalışma və tapşırıqlar zamanı geniş tətbiq edilir. Tibb Universitetinin tələbərinə əsasən oxuma vərdişlərini aşılayarkən onlarda lüğətlə bərabər tibbi terminlərin öyrədilməsi əsas yer tutur. Bu zaman danışmaq mövzularına "At the chemist's", "At the dentist's", "At the polyclinics" mənbələrinə geniş yer verilir. Bunları öz növbəsində xarici dil zirvə tələbələr şifahi nitqin formalaşmasında böyük rol oynayır. Dili öyrənənləri şifahi nitqlərinin artırılmasında yalnız deklamasiya deməyi deyil, həmçinin yaxşı hadisələrə rəğbət bəsləməyi pis hadisə və davranışla nifrət etməyi öyrənirlər. Bu da onlara hər bir hadisəyə öz münasibətlərini bildirməyə və burada öz fikirlərini ingilis dilində çatdırmağı öyrədir. Şifahi nitqin danışma və eşidib-anlama kimi iki forması var, yəni şifahi nitq iki formada təzahür edir: 1) monoloji nitq, 2) dialoji nitq. Monoloji nitqdə ünsiyyət prosesində bir neçə şəxs iştirak edir, lakin bu şəxslərdən yalnız biri danışır, qalanları isə onu dinləyir. Buna görə monoloji nitq həmişə ardıcıl, məqsəduyğun və düşünülmüş xarakteri daşıyır. Digər tələbələr mətni diqqətlə dinlədikdən sonra məruzə edənə suallar verə bilirlər. Monoloji nitqin inkişafında mətnin oxuyub nəql edilməsi əsas rollardan biridir. Bunun üçün dərslərdə olan məlumatdan istifadə etmək yaxşı nəticə verir. Tələbələr mətnlər əsasında fikirlərin şifahi söyləməsi onlara nitq bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etməsi deməkdir. Mətn auditoriyaya və ya evdə oxuna bilər, suallar əsasında cavablar alınır, bu cavabla mətnin əsas məzmunu aydındır. Tibb tələbələrini tibbi mətnləri oxuyub onun mənasını başa düşmək üçün tərcüməyə ehtiyacları olur.

⁷ Azərbaycan Tibb Universiteti, yabiyeva@amu.edu.az asefixanova@gmail.com

Sözləri cümlədə işlədərək onlarda sözləri daha tez məniməməyə vərdisləri aşılaya bilir.. Dialoji nitq prosesində iki və ya daha çox tələbə iştirak edir. Onların hər biri həm başqalarının nitqini dinləyir, həm də özləri danışır. Bu üsul diskussiya xarakterli olur. Dialoqda iştirak edən tələbələr nitqi adətən qısa və konkret və daha çox sadə şəkili olur. Monoloji və dialoji nitq dilöyrənənlərə ünsiyyətə girmək, öz fikirlərini ifadə etmək bacarıqlarını formalaşdırır. Bu zaman tələbə öz nitqində sadə və mürəkkəb konstruksiyalardan istifadə edir, oxuduğu və dinlədiyi mətnin məzmununu izah edir, eyni fikir müxtəlif formalarda ifadə edir, müxtəlif tipli mətnlər qurur, onları şərh edir, nitq etiketlərindən, qanunda istifadə edir, danışmaq prosesində dilin leksik vasitələrindən, yardımçı vasitələrdən yerli yerində istifadə edib, mətnlərə istinad ən sadə inkişaf forması olan sual-cavabdan daha geniş istifadə olunur. Belə ki, tələbələr sualı başa düşələr də cavab vermək də çətinlik çəkirlər. Onlar buna vərdiş etdirmək üçün müddətli təkrar tələb olunur. Həm sözləri, həm də mətni anlamaqdan ötrü məqaləni bir neçə dəfə oxumaq lazımdır. Söz ehtiyatını genişləndirmək üçün bu üsuldan istifadə edilməlidir. Tələbə sadə və mürəkkəb konstruksiyalardan istifadə etməlidir. Bu zaman tələbələr nitqində sadə və mürəkkəb mətnlərdən istifadə edir. Müxtəlif tipli mətnlər quraraq onları auditoriyaya çatdırır (3, səh.17). Tələbələr mətnləri müəllimlərinə çatdırarkən müxtəlif köməkçi vasitələrdən istifadə edirlər. Onlar bu zaman fikirlərini daha geniş çatdırırlar. Şifahi nitqdə ən sadə və inkişaf forması olan sual-cavab əsas yer tutur. Bildiyimiz kimi sual cavab daha mühüm rol oynayır. Sadə formalarda tələbələrə ən çox bəli və ya xeyir sualına cavab verən ümumi sualları verilir. “Are you ready?”. “Do you have a brother or a mother?”. “Do you know this woman?”. “Who is your teacher?” and etc. Sonra isə tələbələr söz ehtiyatını genişləndirmək üçün xüsusi suallara yer verilir. “Who is your mother?”. “Where were you born?”. “What are you brothers?”. “What is your father?”. “How many lessons do you have today?”. Şifahi nitqi inkişaf etdirmək üçün ana dilindən ingilis dilinə və ingilis dilindən ana dilinə tərcümə də böyük rol oynayır. Bu halda həm qrammatik biliklər, həm də leksik materiallar təkrarlanır və beyinə həkk olunur və nitqə çevrilir daha dolğun cümlələrdən istifadə olunur. Mən xarici dilləri sevirəm və artıq üç dildə danışa bilirəm. I like foreign languages and now. I can speak in three language. The chemist's shop situated near our university. Əzərxana bizim universitetin yanında yerləşir. Tələbələr şifahi nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi hər bir müəllimin qarşısında bir missiya kimi durur. Bu zaman tələbələrə şifahi nitq əlaqəli şəkildə yaratmaq lazımdır. Şifahi nitqin inkişafında onun tapşırıqlardan da istifadə əsas yer tutur. Bu da tələbələr intellektual səviyyəsini inkişaf etdirir və onların dünya görünüşünü artırılmasında əsaslı rol oynayır. Oyun tapşırıqları (Pazle) tələbələr arasında qrup işinin tərkibində kömək edir, onların yalnız dil biliklərini deyil, keyfiyyətlərini kəşf etməyə, özünü qiymətləndirməyə, qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafında, düşünməyə səvən olur. Dilöyrənənlərdə monoloji nitqdən daha çox dialoji nitqə münasibət bildirirlər. Dialoji nitqə müqayisədə monoloji nitq struktur baxımından sadədir. Fikir bir nəfər tərəfindən geniş və ya müxtəssər şəkildə, rəhbərli bir tərzdə ifadə edilir. Burada danışanın müsahibi (və ya müsahibəri) ilə əks əlaqəsi olmur. Monoloji nitqdə məqsəd nitqin əsas kommunikativ növlərindən (təsvir, təsdiqləmə, fikir söyləmə, səciyyələndirmə) istifadə etməklə hər hansı bir məzmunun başqasına çatdırılmasıdır. Bu, təşkil olunmuş proqramlaşdırılmış nitqdır, yəni danışan deyəcəklərini əvvəlcədən düşünür, ifadə edəcəyi fikrin həcmi, xarakterini müəyyənləşdirir müəyyən fərqlər və ya auditoriyaya müraciət formasını, dil materiallarını seçir, müsahibinin səviyyəsini, deyəcəklərinin ona necə təsir edəcəyini, nitqini necə başlayacağını və quracağı özü üçün müəyyənləşdirir. Tibb Universitetinin tələbələri monoloji nitqdən həmişə standart tibbi mətnlər üzərində istifadə edirlər. Bu mətnləri danışdıqdan sonra auditoriya öz münasibəti danışana bildirirlər (4, səh.43-45). Həmişə məlumdur ki, şifahi dilin leksikasında ümumiləşərək sözlərə geniş yer verilir, yazılı ədəbi dildə isə elmi, texniki, siyasət, tibbi və digər terminlərdən istifadə edilir. Şifahi ədəbi dil fikrin əsas incəliklərini müxtəlif intonasiya çalarlarını özündə əks etdirən canlı dildirsə, yazılı nitq bir növ sünidir. Bu keyfiyyətə istənilən səviyyədə malik deyildir. Şifahi nitq ədəbi dil kimi müəyyən vasitə olmadı ki və ya digər fikri gələcək nəsə çatdırı bilmir. Yazılı nitq tələbələr öz bilik və informasiyalarını bir-birinə ötürmək ehtiyacından yaranmışdır. Bu nitq xüsusi təlim yolu ilə forma alır. Əlbəttə ki, danışan öz fikrini aydınlıq gətirərək auditoriyaya çatdırdıqdan onların münasibətlərini bildirməlidirlər. Tələbələq qeyd etdiyimiz kimi tapşırıqlarda oyun (pazle) tipli tapşırıqlara əsas yer verirlər. Bu çalışmalardan istifadə edərkən tələbələr yazı, bilik, səviyyəsini nəzərə almaq mühüm şərtir. Bu tapşırıqların formasını öncədən müəyyənləşdirmək lazımdır. Beləliklə, ingilis dilində şifahi nitq bacarıqlarının inkişafında tapşırıqların çalışmaların rolu haqqında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, birinci kurs tələbələrini şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün çalışmaların tərtibində ardıcılıq və sistemlilik prinsiplərinin tələblərinə riayət etmək lazımdır. Bu zaman monoloji və dialoji tipli çalışmaların sual-cavab, xarici dildən ana dilinə, ana dilindən xarici dilə tərcümə çalışmalarından istifadə etmək lazımdır. Burada həm də didaktik oyun tapşırıqların da diqqət yetirmək vacib şərtlərdən biridir. Belə ki, monolog və dialoq tipli çalışmaları tələbələrdə şifahi nitqin inkişafını sürətləndirir, canlı danışmaq dilini yaxşı mənimsədir, mənimsəyir və ünsiyyət yiyələndirir. Sual-cavab tərcümə tipli tapşırıqlar, şəkil üzrə söhbətlər, mətnlər qurmaq tələbələrə söz ehtiyatını artırır, cümlə qurmağa və ünsiyyətə girməyə kömək edir. Puzzle tipli çalışmalar tələbələrdə motivasiya yaradır, qrup işinin təşkilində kömək edir, qarşılıqlı əməkdaşlıq yaradır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.G.A.Yusifov. “Dil dərslərində çalışmalardan səmərəli istifadə yolları”. Bakı, 2011.
- 2.V.M.Streng. “Modern English Structure”. London, 2000.
- 3.M.A.Belyayeva. “English Grammar”. Moscow. 1999.
- 4.Бархударов/Т.С. “Язык и перевод”. Москва, 1975.

XÜLASƏ

Açar sözlər: şifahi nitq, tapşırıqlar, kommunikasiya, dil bacarıqları

Nitq fəaliyyətinin tədrisində tapşırıqlardan istifadə əsas yerlərdən birini tutur. Şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi məqsədi

ilə istifadə edilən müxtəlif tipli tapşırıqlar dil öyrənənlərin verbal fəaliyyətlərini inkişaf etdirir, sürətləndirir, onların maraq və ehtiyaclarına əsaslanaraq, onlara müxtəlif situasiyalarda ünsiyyət qurmaq bacarığı, əməkdaşlıq etməyi, sialoqlarda fəal iştirak etməyi aşılayır. Müasir dövrdə şifahi nitq bacarıqlarının integrativ şəkildə aşılması ali məktəblərin qarşısında qoyulmuş əsas məqsədlərdən biridir. Şifahi nitq vərdişlərinin aşılması üçün öyrənilən dildən ünsiyyət məqsədi ilə istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Bu da hər bir tələbədən dörd bacarığın (dinləyib anlama, danışma, oxu və yazı) istifadə edilməsini tələb edir. Dörd bacarığın istifadə edilməsi tələbələrə ətraf mühit haqqında gərdüyü, eşitdiyi hadisələr barədə fikir yürütmək, hisslərini bölüşdürmək, bildiyi məlumatları qrup yoldaşları ilə bölüşmək kimi mühüm məsələlərdə nitq vərdişlərini inkişaf etdirir. Mətnlərin seçimi leksik və qrammatik çalışmaları yazı və oxu bacarıqlarını inkişaf etdirir. Seçilmiş düzgün mətnlərdən istifadə bütün bacarıqların mənimsənilməsində mühüm rol oynayır. Mətnlər onların çətinlik dərəcələri nəzərə alınır çünki onlar dil öyrənənlərin yaşına uyğun olmalıdır. Bu çalışmaları həmçinin zəif və güclü tərəfləri aşkara çıxarılmalı və ya mətn dinlənilərkən auditoriyada normal şərait tam təmin olunmalıdır. Şifahi nitqin inkişaf etdirilməsində oyunlar da mühüm rol oynayır. Burada mətnlər İngilis dilindən Azərbaycan dilinə, Azərbaycan dilini İngilis dilinə tərcümə edilərək həm danışmağa, həm də auditoriyada bir birləti ilə ünsiyyət qurmağa kömək edir. İnsanlar arasında əlaqə yaratmağa xidmət edən dil ünsiyyət vasitəsidir. Nitq isə ünsiyyəti gerçəkləşdirərək dil vasitəsi ilə reallaşdırır prosesdir. Dilin aspektləri fonetika, qrammatika, leksika tədrisində vasitə şifahi nitq isə həm vasitə, həm də məqsəddir. Bu məqalədə İngilis dilində şifahi nitqi inkişaf etdirmək üçün nitq və qrammatik tapşırıqlardan onların sistemli şəkildə işlədilməsi lazımdır.

THE ROLE OF TAKES IN THE FORMATION OF ORAL SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING SYMMARY

Key words: language skills, exercises, communication.

Exercises are the most important means of teaching speech activity. Varities of exerises used for development of oral speech enhance students speech activity, teach them the ability to communicate in different sutiation, collabarate and particupate in dialogue in order. To achive this method teachers should speak English and create a language environment from the first day if training. In modern times one of the man goals set in higher educational institutions is the integrate instillation of oral speech skills. It is essential to develop and improve learners competencies and abilities learning foreign languages. These skills are targets in the communication of learning lanuages. Every learner should have four language these skills encouraces and inspires students to share their feeling emothions and talk about environment and events they have seen and heard. Selections of texts lexical and grammatical tasks and exercises play an important role in language leaarning. Teachers need to learn that the content of texts and tasks should be suitable types of achivments and ways of grouping student as well as translations from English into Azerbaijan and vice versa help learners speak and cammunicate in the target language. Using these ailities the students will improve their English level. These level will help them to communicate each other.

РОЛЬ ЗАНЯТИЙ В РАЗВИТИИ УСТНОЙ РЕЧИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: устная речь, языковые упражнения, коммуникация.

Упражнения являются важнейшим средством обучения речевой деятельности. Различные виды упражнений, используемые для развития устной речи. Эта речь развивает и ускоряет речевую активность учащихся, прививает им умение общаться в разных ситуациях. И потом активно сотрудничать и участвовать в диалогах. Для этого учителя сами должны стараться говорить по английски с первого дня обучения и создавать языковую среду. Для развития устных языковых навыков, как в университете, так и в средней школе. В наше современное время одной из основных целей, поставленных в средних и высших учебных заведениях являются интегративное прививание навыков устной речи. Для прививания навыков устной речи в общении на изучаемом языке, необходимо развивать способности и умения. Для этого каждый учащийся должен иметь информацию в четырех языковых навыков. Использование этих навыков вдохновляет и поощряет учащихся делиться о своих чувствах, окружающей среде знаниях, событиях, которые видел и слышал и это развивает их навыки устной речи. Подбор текстов лексические и грамматические упражнения играют важную в обладании языковыми навыками чтения и письма. При выборе текстов их сложность должна соответствовать возрасту учащихся и слабые стороны студентов.

Rəyçi: **prof. Məmmədova Z.Ş.**